

Zien wat je leest

Over beeldtaal in kinderboeken

Dolf Janson

Onder de titel De grote tekeningtentoonstelling wordt van 6 t/m 16 oktober de jaarlijkse Kinderboekenweek gehouden. Het thema achter deze titel is 'beeldtaal in kinderboeken'. Dat betekent dat ditmaal niet de tekst, maar de illustraties centraal staan en niet de schrijvers, maar de illustratoren.

Plaatjes

Illustraties horen bij kinderboeken. Veel kinderen beoordelen de aantrekkelijkheid van een boek aan de plaatjes. Niet alleen de hoeveelheid, maar ook hoe ze eruit zien. Wie zijn oor te luisteren legt bij de boekenkast op school hoort de overwegingen die de keuze van een boek begeleiden. Dat begint al bij de omslag, zoals het kaft in boekenjargon nog steeds wordt genoemd. Ziet dat er spannend, gezellig, cool of saai uit, dan is daarmee het oordeel over het hele boek al snel geveld. Dat geldt vooral voor boeken die kinderen zelf mogen lezen in het kader van 'vrij lezen', ook wel aangeduid als 'kilometers maken'. Betreft het boeken voor oefenen, in duo's of groepjes, dan wordt soms een beetje anders gekeken. "Daar staan lekker veel plaatjes in, dan hoef je niet zoveel te lezen", grinnikten twee jongetjes die samen zo'n 'oefenboek' mochten kiezen. Hoewel ik me goed kan voorstellen dat (een deel van de) volwassenen illustraties in boeken ook erg zouden waarderen, komt dat in 'grote mensenboeken' nauwelijks voor. Mede daarom vinden sommige oudere kinderen boeken met (veel) plaatjes juist weer snel kinderachtig. Tenzij het zoveel plaatjes zijn dat de tekst niet meer domineert: strips, zogenaamde graphic novels en interessante prentenboeken blijken dan weer wel aantrekkelijk te kunnen zijn.

Vaste koppels

Hoe belangrijk illustraties zijn blijkt wel als we ons realiseren hoe we ons boeken herinneren. Wie denkt aan figuren als Jip & Janneke, Otje of Pluk van de Petteflet uit de boeken van Annie M.G. Schmidt, ziet ze voor zich zoals Fiep Westendorp ze heeft getekend. Ook al heeft Annie MG

ze beschreven en laten praten, denken en handelen, we herinneren ze ons vooral als beeld.

Dat geldt met name bij schrijvers die met een min of meer vaste illustrator werk(t)en. De boeken van Roald Dahl met de tekeningen van Quentin Blake zijn direct te herkennen. Het gevolg is dan dat een boekomslag met een tekening van Blake al snel wordt 'herkend' als een boek van Dahl. Blake blijkt echter ook zelf boeken te hebben gemaakt, zonder tekst van Roald Dahl en eveneens voor andere auteurs te hebben getekend (zie illustraties). Blijkbaar is een herkenbaar beeld mee-bepalend voor het succes van een boek of, meer algemeen, voor die van een schrijver. Het thema van de Kinderboekenweek biedt een mooie gelegenheid om met kinderen op zoek te gaan naar dergelijke combinaties. Bij leespromotie is het leren herkennen van kenmerken van schrijvers een van de doelen. Bij boekpromotie, zoals in deze Kinderboekenweek centraal staat, is ook het herkennen van en zich een mening

vormen over (het werk van) illustratoren een zinvol doel.

Tekst-beeld

De relatie tussen tekst en beeld is in kinderboeken heel divers. Globaal zijn vijf varianten te onderscheiden:

- De tekst is hoofdzaak, maar hier en daar wordt een voorwerp of gebeurtenis afgebeeld, vooral bedoeld ter 'verluchting', dus om bladzijden vol lettertjes te onderbreken.
- De tekst is hoofdzaak, maar de illustraties voegen informatie toe aan de tekst.
- De tekst en de plaatjes vullen elkaar aan, de plaatjes nemen soms de taak van de tekst over; beide vormen een hechte eenheid.
- De plaatjes zijn hoofdzaak, maar de tekst geeft verduidelijking en/of vult het beeld aan.
- De plaatjes zijn hoofdzaak en de tekst beschrijft alleen wat in het beeld toch al was te zien.

Lessuggestie

Introduceer kort de vijfdeling, zodat alle leerlingen een idee hebben wat met elke categorie wordt bedoeld. Geef zelf bij elk een voorbeeld of laat de kinderen vanuit hun ervaring per groepje bij elk type een voorbeeld bedenken. Geef vervolgens elk tafelgroepje ('team') een stapeltje boeken dat vooraf is geselecteerd op variatie in de relatie tussen tekst en beeld (niet alle categorieën behoeven daarvoor vertegenwoordigd te zijn in elke groep). Laat samen bespreken welke categorie van toepassing is op elk boek. Het is pas goed als ieder van het groepje het ermee eens is en argumenten kan noemen om het te onderbouwen. Eventueel daarna ruilen met een ander groepje. Gezamenlijk nabespreken waarbij van elke categorie enkele voorbeelden worden genoemd en onderbouwd vanuit de verschillende groepjes.

Niet altijd is de grens zo scherp te trekken als deze indeling suggereert.

Dat neemt niet weg dat deze indeling kan helpen met de kinderen na te gaan wat de rol van illustraties in een boek is. Ook kan zo het gesprek op gang komen over wat kinderen zelf wenselijk vinden of over hoe de rol van illustraties hun waardering van een boek kan beïnvloeden. Daarnaast kan zo'n manier van kijken helpen patronen bij schrijvers en/of illustratoren te herkennen.

Tekst-beeld speciaal

Er zijn schrijvers die zelf ook illustreren en illustratoren die zelf ook schrijven. Dat biedt natuurlijk veel kansen op een perfecte afstemming tussen tekst en beeld. Een klassiek voorbeeld is Marten Toonder, die de verhalen over Ollie B. Bommel en Tom Poes zelf schreef en tekende, waarbij beide delen ongeveer evenveel ruimte mochten innemen. Toonder koos voor een soort parallelvertelling: de tekst kon als een doorlopend verhaal worden gelezen, maar ook de tekeningen vormden een doorlopend verhaal. Het zal niemand verbazen dat de afstemming tussen tekst en beeld in deze strip tot in de details klopte, terwijl de combinatie toch meerwaarde bood. De geruite jas, de gebaren en uitspraken van Bommel, en de typerende kleding, houding, zeggwijzen en mimiek van alle andere figuren uit de verhalen zijn nauw met elkaar verbonden en helpen ons een Bommelverhaal direct te herkennen. Er zijn vele andere voorbeelden te geven van tekenende schrijvers en schrijvende tekenaars. Joke van Leeuwen is een ander mooi voorbeeld, doordat zij tekst en beeld voortdurend in elkaar laat overgaan: wat niet te zeggen is, wordt getekend en omgekeerd. De grote fantasie waarmee zowel tekst als beeld vorm krijgen, maken boeken van Joke van Leeuwen direct herkenbaar. Zie bijvoorbeeld 'Een halve hond heel denken'

Samen met de klas kunt u de rij hierna vast wel aanvullen: Wim Hofman (De stoorworm), Max Velthuis (De schilder en de vogel), Tony Ross (Towser), Maurice Sendak (Max en de Maximonsters), Leo Leonni (Swimmy), Eric Carle (Rupsje Nooitgenoeg), Dick Bruna (Nijntje), Tonke Dragt (De Zeven-sprong), Steven Kellog (De boomgaardkat), Peter Reynolds (De Stip), Emily Gravett (Het boek van bang) en ook het prentenboek dat voor deze Boekenweek is gemaakt door

Philip Hopman en Daan Remmerts de Vries (Stimmy of het oerwoud in de stad), is als een combinatie van schrijven en tekenen door dezelfde personen tot stand gekomen.

Illustratietechnieken

Een andere manier om nog eens in te zoomen op het beeld in kinderboeken is de manier waarop de illustraties tot stand zijn gekomen. Ook daarin is een grote variatie: Van pen- of potloodtekeningen tot gravures, lino's, fotos en combinaties van deze technieken (al dan niet m.b.v. een computer) toe. De manier waarop de onderwerpen worden weergegeven kan ook sterk verschillen. Van heel naturalistisch (net echt) tot impressionistisch (een sfeer) of zelfs expressionistisch (een emotie) en van heel gedetailleerd en precies tot meer schetsmatig of cartoonachtig. Illustraties kunnen veel bijdragen aan de sfeer en uitstraling van een boek. Hierbij speelt de smaak en voorkeur van de lezer natuurlijk een grote rol. Daarom is het belangrijk dat kinderen leren kijken naar illustraties: niet alleen naar wat er is uitgebeeld, maar ook hoe dat is gebeurd. Smaak ontwikkelen en je een mening vormen vraagt ook kennisgeving en gewinning. Het kan helpen als kinderen zelf ervaring opdoen met het toepassen van verschillende beeldende technieken. Vanuit die ervaringen herkennen ze het beoogde effect van de illustrator beter en zullen illustraties mogelijk anders gaan waarderen.

Strips

Alle kinderen lezen wel eens een strip. Sommigen zouden het liefst alleen strips lezen, anderen hebben toch liever een dik boek met veel tekst. Regelmatig duikt (bij opvoeders en leraren) de vraag op of het lezen van strips wel wenselijk is. Staan er stripverhalen op school in de bieb? Zo nee waarom niet en zo ja, is daarvoor net zo'n zorgvuldige selectie gemaakt als voor de andere leesboeken? Stripverhalen zijn op allerlei manieren leerzaam, mits de kinderen leren af en toe ook eens van een afstandje of met andere ogen naar zo'n verhaal te kijken. Hoe is de relatie tussen tekst en beeld? Vertelt de tekst wat je ook al kunt zien of juist niet? Is de toon van de tekst net als de sfeer van de beelden of juist niet? Welke soorten tekst komen in een strip voor? Hoeveel woorden zou je nodig hebben om alles wat op drie opeenvolgende

plaatjes van een strip staat, weer te geven? Stripverhalen helpen kinderen chronologie te herkennen, een verhaal op te bouwen naar een hoogtepunt en geen onlogische sprongen te maken. De vraag "Welk plaatje zou je op deze bladzijde weg kunnen laten en waarom (niet)?" helpt de leerlingen dat te herkennen. Zeker de minder taalvaardige kinderen kunnen veel steun hebben aan een stripverhaal. Niet in de eerste plaats vanwege de woorden (tenzij je Bommelstrips neemt), maar vooral vanwege de vele betekenissen die in een stripverhaal zijn 'verstopt'. Praten over een strip, samen een strip lezen, een strip navertellen of het verhaal van een strip in alleen tekst weergeven, de invulling van een volgend beeldkader of tekstballon voorspellen, het zijn allemaal varianten waarin de leerlingen leren spelen met de verhouding tussen tekst en beeld en tegelijk taalveraring toevoegen aan hun repertoire.

Filmbeeld

Zoals gezegd, veel leerlingen kennen strips en stripfiguren. Vraag kinderen voor te doen of te omschrijven hoe hun favoriete stripfiguur loopt of praat, en velen zullen dat direct kunnen. Dat betekent dat zij die beelden hebben opgeslagen. Dan is het wel interessant om met hen na te gaan of ze dat nu weten uit een boek of tijdschrift of van een film (video) over die stripfiguren. Neem een figuur als Donald Duck. Daarover zijn veel films in omloop. Grote kans dat de manier van praten een citaat uit een van die films zal zijn. Veel boeken voor kinderen zijn ook op de een of andere manier verfilmd: recente voorbeelden zijn Oorlogswinter van Jan Terlouw en Iep van Joke van Leeuwen, terwijl Kruistocht in spijkerbroek van Thea Beckman of Sjakie en de Chocoladefabriek van Roald Dahl voor veel kinderen misschien alleen van die films bekend zijn. Ook bij dergelijke films is er sprake van

beeld bij boeken. Toch is de verhouding tussen boek en film geheel anders dan die tussen de tekst en de illustraties in een boek. Hoewel dat natuurlijk een beetje buiten de bedoeling van de organisatoren van de Kinderboekweek valt, is het misschien een aardig uitstapje om met de groep een film en het bijbehorende boek eens goed met elkaar te vergelijken. Daarbij is het goed zich te realiseren dat veel films niet de pretentie hebben het boek op de voet te volgen, maar beschouwd moeten worden als een zelfstandige variant op hetzelfde thema.

Tot besluit

Men zegt wel dat de kinderen van nu opgroeien in een beeldcultuur. Dat is zeker

voor een deel waar: via internet en tv, via mobieltjes en digitale camera's zijn overal van alles wat je wilt beelden beschikbaar. Beelden in de vorm van visuele informatie domineren ook het straatbeeld en ons geheugen wordt dagelijks gevoed met nieuwe beelden. In onze onderwijs traditie is het gesproken en geschreven woord nog steeds tamelijk dominant. Mogelijk zult u in deze tiendaagse Boekenweek ontdekken dat ondanks het grote aanbod aan beeld, het voor veel leerlingen nog helemaal niet vanzelf spreekt die beeldtaal analytisch en kritisch te gebruiken. Het thema van deze Kinderboekweek kan helpen bewust te worden hoe belangrijk de combinatie van de beide informatie-

dragers (tekst en beeld) is en hoe essentieel het is om kinderen te leren die informatie te herkennen en de samenhang daarin te benutten.

Informatie over de Kinderboekweek:

<http://www.cpnb.nl/kbw/2010/>
http://www.leesplein.nl/LL_plein.php?hm=1&sm=1&id=5400
<http://www.lezenisleuk.nl/informatie-voor-scholen/kinderboekweek.html>
<http://www.biblioplus.nl/onderwijs/aanbod-biblioplus-kinderboeken-week-2010-0>

Zelf aan de slag met rijk en inspirerend onderwijs in begrijpend lezen

Hoe begrijpend lezen veel meer kan worden dan die wekelijkse les uit een methode

Lucienne Gravestein en Judith van Oers

Onderwijs in begrijpend lezen staat de afgelopen jaren volop in de belangstelling. Er is inmiddels veel onderzoek gedaan naar de vraag welke factoren nu precies van invloed zijn op de ontwikkeling van kinderen tot goede lezers. In dit artikel geven we antwoord op een aantal vragen en laten we aan de hand van een concreet voorbeeld zien dat een activiteit voor begrijpend lezen veel meer omvat dan een taalles uit de methode.

Intrinsieke motivatie van de leerlingen om de inhoud van een tekst echt te willen weten, blijkt een belangrijke sleutel. Verschillende leesexperts in binnen- en buitenland onderstrepen daarom het belang om onderwijs zo in te richten dat leerlingen persoonlijk betrokken kunnen raken bij de inhoud van de tekst en zich eigenaar van een tekst kunnen voelen. Betrokkenheid en eigenaarschap ontstaan vooral wanneer leerlingen constructief met elkaar in gesprek kunnen gaan over uitdagende teksten die aansluiten bij wat de leerling echt interesseert. Het leren van leesstrategieën

is hierbij geen doel op zichzelf maar een middel om grip te krijgen op een tekst. Dit klinkt logisch, maar hoe geef je dit nu concreet vorm in de dagelijkse praktijk? Methodes als Nieuwsbegrip en Kidsweek zoeken de aansluiting bij de interesse van de leerlingen, door onderwerpen uit de actualiteit aan te snijden en slagen hier ook voor een groot deel in. Leerlingen hebben digitaal de mogelijkheid om enige invloed uit te oefenen op de keuze van de onderwerpen en worden in de les uitgenodigd om zichzelf vragen te stellen. Is er een alternatief? Is het ook mogelijk om af te wijkten van methodes en op eigen

kracht, samen met leerlingen, inspirerend begrijpend leesonderwijs vorm te geven? Hoe zorg je er dan voor dat je opbrengstgericht werkt en de eigen keuzes die je maakt in je onderwijs verantwoordt?

Aansluiting zoeken bij wat er leeft

De leerlingen uit groep 6 van juf Maaïke verdiepen zich in biologische voeding. Ze hebben het plan opgevat om gedurende één dag een natuurwinkel te openen waar de ouders biologische producten kunnen kopen. De voorbereidingen hiervoor roepen veel vragen op want welke producten passen wel en welke producten passen niet in hun biologische winkel? Wat vinden we belangrijk aan het product? En kan gezond en lekker samengaan? Passen snacks bijvoorbeeld in het assortiment? Maaïke grijpt deze vragen die duidelijk de interesse van de leerlingen hebben met beide handen aan. Ze besluit een discussie voor te bereiden: gaan we wel of geen frikadellen verkopen in onze natuurwinkel?